

UDK:811.512.133/811.111

Charos HAMRAYEVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

E-mail: charosh1313@gmail.com

F.f.d. DSc, professor G.Tojiyeva taqrizi asosida

THE CONCEPTUAL FIELD OF "LOYALTY" IN ENGLISH AND UZBEK EXPLANATORY DICTIONARIES

Annotation

This article analyzes the concept of "loyalty" based on the semantic and conceptual features found in English and Uzbek explanatory dictionaries. The study examines lexical units such as loyalty, faithfulness, devotion, fidelity in English and sadoqat, vafodorlik, ishonchlilik, muhabbat in Uzbek, determining their conceptual domains. Conceptual, semantic, and cross-cultural analytical methods are employed in the research.

Key words: Concept, loyalty, sadoqat, conceptual field, explanatory dictionary, semantics, cross-cultural comparison.

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОЛЕ ПОНЯТИЯ "ПРЕДАННОСТЬ" В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ

Аннотация

В данной статье анализируется концепт "преданность" на основе семантических и концептуальных особенностей, представленных в английских и узбекских толковых словарях. В исследовании рассматриваются такие единицы, как loyalty, faithfulness, devotion, fidelity в английском языке и sadoqat, vafodorlik, ishonchlilik, muhabbat в узбекском, а также определяется их концептуальное поле. В работе применяются концептологический, семантический и межкультурный методы анализа.

Ключевые слова: Концепт, преданность, loyalty, концептуальное поле, толковый словарь, семантика, межкультурное сопоставление.

INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI IZOHLI LUG'ATLARDAGI "SADOQAT" KONSEPTINING KONSEPTUAL MAYDONI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "sadoqat" konsepti ingliz va o'zbek tillarining izohli lug'atlaridagi semantik va konseptual xususiyatlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz tilidagi loyalty, faithfulness, devotion, fidelity kabi birliklar hamda o'zbek tilidagi sadoqat, vafodorlik, ishonchlilik, muhabbat kabi leksemalar o'rganilib, ularning konseptual maydoni aniqlanadi. Maqolada konseptologik, semantik va madaniyatlararo tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Konsept, sadoqat, loyalty, konseptual maydon, izohli lug'at, semantika, madaniyatlararo qiyos.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi inson tafakkuri, madaniyati va tili o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalovchi asosiy kognitiv kategoriya sifatida talqin etiladi. Ushbu tushuncha tilning faqat kommunikativ emas, balki kognitiv va madaniy funktsiyalarini ham ochib beradi. Konseptlar inson dunyoqarashining kognitiv modelini tashkil etib, ular orqali millatning qadriyat tizimi, axloqiy me'yorlari, mafkuraviy qarashlari va tarixiy tajribasi til vositasida shakllanadi hamda uzatiladi. Shu sababli konseptlar xalq mentalitetining "ramziy kalitlari" sifatida milliy o'zlikni anglash va madaniy merosni saqlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday konseptlardan biri – sadoqat konsepti bo'lib, u turli sotsial tizimlarda universallik va milliy o'ziga xoslikni uyg'unlashtiruvchi semantik maydonni tashkil etadi. Sadoqat tushunchasi shaxsiy munosabatlarda vafodorlik, mehr va ishonchni bildirsa, ijtimoiy kontekstda u jamiyatga, davlatga yoki millatga sadoqat tarzida namoyon bo'ladi. Diniy diskursda esa bu tushuncha e'tiqodga sodiqlik, ilohiy buyruqlarga itoat kabi ma'naviy-axloqiy mazmun bilan boyiydi. Shu tariqa, sadoqat konsepti turli darajadagi ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni birlashtiruvchi universallashtirilgan ma'no tizimidir.

Ingliz tilidagi loyalty konsepti bilan qiyosiy tahlil sadoqatning anglatish doirasini yanada chuqurroq tahlil qilish

imkonini beradi. Mazkur tahlil orqali har bir madaniyatda sadoqatning qanday ijtimoiy va ma'naviy mezonlar asosida talqin etilishi aniqlanadi. Shuningdek, bu jarayon til birliklarining semantik-funksional xususiyatlarini, qadriyatlar tizimidagi o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatish imkonini beradi. Shu ma'noda, konseptual tahlil tildagi madaniy kodlarni ochish, ularni kognitiv struktura sifatida izohlash hamda xalq mentalitetining lingvokulturologik xaritasini tuzishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz tilida "loyalty" atamasi izohli lug'atlarda odatda biror kishiga, guruhga, g'oya yoki davlatga nisbatan sodiqlik, sadoqat, vafodorlik kabi fazilatlarini anglatadi. Merriam-Webster lug'atida loyalty "temptatsiyaga va xiyonatga qarshi mustahkam va sobitqadam sadoqat" sifatida ta'riflanadi. Cambridge izohli lug'atida esa bu so'z "biror kishiga yoki narsaga nisbatan sodiqlik, yordam va burch tuyg'usi" deb beriladi. Oxford lug'atida "loyalty" "biror shaxs yoki predmetga bo'lgan barqaror qo'llab-quvvatlash" va "o'z e'tiqodini mustahkam himoya qilish" sifatida izohlanadi. Bundan tashqari, "loyalty" ning doirasi "oath of loyalty", "brand loyalty", "divided loyalties" kabi kollokatsiyalarda kengayganini ko'rish mumkin [1].

O'zbek tili izohli lug'atlarida esa sadoqat atamasi "vafodorlik", "sodiqlik", "birovga yoki biror g'oyaga sodiq

qolish”, “e’tiqodli bo’lish” mazmunida talqin etiladi. Ba’zi lug’atlarda “sadoqat” sinonimlari sifatida “vafodorlik”, “sodiqlik”, “sadoqatli”, “sadoqatsiz” kabilar keltiriladi. “Sadoqat” so’zi asosan shaxsiy tuyg’u, oila, do’stlik, jamiyat, vatan va din bilan bog’liq semantik maydonda uchraydi. Adabiy matnlarda va og’zaki nutqda, ayniqsa Sharqiy poetik an’analar doirasida sadoqat konsepti ko’pincha ma’naviy yuksaklik, fidokorlik va beg’araz do’stlik ramzi sifatida lirik planda ifodalanadi [2].

Ingliz va o’zbek tilida “sadoqat/loyalty” konseptining semantik maydoni faqatgina lingvistik emas, balki keng ijtimoiy-madaniy va falsafiy qatlamlarni ham qamrab oladi. Tadqiqotlarda (masalan: grnjournal.us va wosjournals.com maqolalari) “loyalty” tushunchasi o’zbek madaniyatidagi sadoqat bilan qiyosiy tahlil qilinadi hamda bu konseptlarning milliy tafakkur, qadriyatlar tizimi va til vositasidagi ifoda shakllari aniqlanadi. Shu bilan birga, N. Mahmudov tahriridagi “O’zbek tilining izohli sinonimlar lug’ati” asari sadoqat konsepti atrofida shakllangan leksik birliklarning (masalan, “vafodorlik”, “sodiqlik”, “sadoqatli” va b.) doirasini ilmiy asosda ta’riflab beradi [3].

Falsafiy va kulturologik yondashuvlarda “sadoqat” axloqiy me’yor sifatida jamiyatdagi o’zaro ishonch va mustahkam ijtimoiy aloqalar negizi deb e’tirof etiladi. Josiah Royce va boshqa g’arbiy mutafakkirlar “loyalty”ni barcha axloqiy tamoyillarning markaziy tamal toshi, “qaytarilmas fidoyilik” sifatida izohlaydi. O’zbek tilshunoslari va adabiyotshunoslari esa “sadoqat” konseptini ko’proq madaniy irs, milliy etik qadriyat va ijtimoiy birdamlik timsoli sifatida o’rganadilar [4].

Izohli lug’atlar va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, “sadoqat/loyalty” konseptining konseptual maydoni har ikki tilda ham ijtimoiy, axloqiy va madaniy qatlamlarga ega, biroq ularning semantik chegaralari va milliy o’ziga xosliklari tilda turlicha ifodalanadi. Bu konseptlar xalq dunyoqarashining, etik-me’yoriy qarashlarining lingvokulturologik aksidir hamda qiyosiy tahlil ularning umumiy va farqli jihatlarini ilmiy asosda ochib beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. 1. Lingvokulturologik yondashuv. Tadqiqot “sadoqat” konseptining ingliz va o’zbek tilidagi semantik maydonini lingvokulturologik paradigma asosida o’rganadi. Bu paradigma til va madaniyat o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni, til birliklari orqali aks etgan madaniy qadriyatlarni va xalq dunyoqarashining ramziy qatlamlarini tahlil qilishga yo’naltirilgan [5].

Qiyosiy-konseptual tahlil. “Sadoqat” va “loyalty” konseptlari izohli lug’atlar, sinonimlar lug’atlari hamda adabiy manbalarda aniqlanib, ularning leksik-semantik va aksiolingvistik xususiyatlari qiyoslab tadqiq qilinadi. Shu bilan birga, leksik birliklarning ma’no doirasi, kollokatsiyalari va madaniy nomlanish qirralari taqqoslanadi [5].

Matn va diskurs tahlili. O’zbek va ingliz tilida “sadoqat/loyalty” konseptini ifodalovchi leksik birliklar, frazeologizmlar, badiiy va publitsistik matnlardagi namunalari lingvokulturologik kontekstda o’rganiladi. Ushbu tahlil orqali konseptual maydonning asosiy semantik vektorlarini aniqlash nazarda tutiladi [6].

Kulturologik va sotsiologik usullar. Tadqiqotda kulturologiya va sotsiologiya usullari, ya’ni ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va madaniy stereotiplarning tilda qanday aks etishi tekshiriladi. Bu usullar sadoqat konseptining xalq mentalitetidagi o’rnini tadqiq qilish uchun zarur bo’ladi.

Manbalar va ekspert tahlili. Mavzuga oid o’zbek va xorijiy ilmiy hamda lug’at nashrlari, maqolalar, monografiyalar va veb manbalardan tizimli ravishda foydalaniladi. Adabiyot sharhi, statistik ma’lumotlar va konseptual xarita tuzilmasi tadqiqotning dalillar bazasini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar. O’zbek tilida “sadoqat” konsepti izohli va sinonimlar lug’atlarida “vafodorlik”, “sodiqlik”, “do’stlikka, Vatanga, oilaga sadoqat” mazmunlarida keng yoritilgan. Maqol va matallarda, adabiy asarlarda u ko’proq oliy ma’naviyat, jamiyatga fidokorlik va shaxsiy vafodorlik ramzi sifatida ishlatiladi. Masalan, Cho’lpon va Alisher Navoiy kabi adiblar poetikasida “sadoqat” ko’pincha nozik axloqiy va sotsial kontekstda tilga olinadi. Frazeologizmlar, maqollar (“Sadoqat yengilmas quvvat”, “Sadoqat o’limdan kuchli”, va hokazo) unga emotsional-ekspressiv tus beradi.

Ingliz tilidagi “loyalty” atamasi esa lug’atlarda “constant support”, “undivided allegiance”, “faithfulness” kabi semantik komponentlar bilan tavsiflanadi. Ingliz lingvokulturasida bu tushuncha ko’pincha professional, ijtimoiy, institutsional va davlatga nisbatan sodiqlik, kompaniya yoki brendga sadoqat (“brand loyalty”) kabi zamonaviy ko’lamda ishlatiladi. Hali “loyalty program”, “pledge of loyalty” birikmalari ham mavjud. Bu konsept atrofida ham emotsional, ham ob’ektiv-institutsional yondashuvlar tutashadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko’rsatdiki, o’zbek tilida “sadoqat” ko’proq ma’naviy-aksioner va ijtimoiy qadriyat sifatida, individual his-tuyg’ular, din, vatan, do’stlik, va oilaviy aloqalar kontekstida asosiy rolga ega. Ingliz tilida esa “loyalty” tushunchasi ko’proq normativ, yuridik va institutsional nuqta nazaridan keng ifodolangan.

O’zbek tilida “sadoqat” konsepti shaxs va jamiyat munosabatlarida, axloqiy qadriyatlar tizimida, shuningdek, diniy va vatanparvarlik diskurslarida markaziy o’rinni egallaydi. Til birliklari, leksik birliklar, frazeologizmlarda ham bu sema yuqori emotsional rang-baranglikda yuzaga chiqadi.

Ingliz tilida “loyalty” konseptining semantik maydoni professional, huquqiy, tijorat va sotsiologik sohalarida ham keng. Bu konsept ingliz jamiyatining institutsional qadriyatlariga ham mos keladi — davlatga, kompaniyaga, brendga va g’oyaga sodiqlik asosiy komponent sifatida namoyon bo’ladi.

Tadqiqot tasdiqladiki, har ikki tilda ham sadoqat/loyalty konsepti insonga xos yuksak fazilat, ammo ularning semantik chegaralari va madaniy konnotatsiyalari xalq mentalitetiga, tarixiy taraqqiyotiga hamda lingvistik an’analarga bog’liq holda turlicha shakllanadi.

O’zbek xalq maqollari, adabiyot namunalari sadoqat konsepti ko’proq emotsional, axloqiy va ijtimoiy jihatdan talqin etiladi. Ingliz jamiyatida esa bu konsept ko’proq huquqiy, kasbiy, institutsional va natijaviy jihatdan yoritiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, “sadoqat” va “loyalty” konseptlari har ikki til va madaniyatda insoniy munosabat, jamiyat qadriyatlarini va axloqiy mezon sifatida markaziy o’ringa ega. O’zbek tilida “sadoqat” ko’proq do’stlik, vatanparvarlik, oilaviy va diniy kontekstlarda ma’naviy-axloqiy fazilat sifatida talqin qilinadi, bu leksik birliklar emotsional-ekspressiv yuklamaga ega. Ingliz tilida “loyalty” konsepti ko’proq institutsional, yuridik va kasbiy sohalar doirasida keng ifodolangan bo’lib, brendga, kompaniyaga, kasbga yoki siyosiy institutga sodiqlik va qo’llab-quvvatlash semantik maydonini tashkil etadi. Qiyosiy-lingvokulturologik tahlil bu konseptlarning semantik, ekspressiv va aksiolingvistik jihatlarida bir-biridan farqlanishini ko’rsatadi. Bunda o’zbek milliy an’analari sadoqat ko’proq ma’naviy va axloqiy mezon sifatida qadrlansa, ingliz jamiyatida loyalty institutsional va huquqiy normativ qadriyatning ifodasiga aylangan. Tadqiqot amaliy natijalariga ko’ra, lingvokulturologik yondashuv til birliklarining madaniy va semantik maydonini aniqlash hamda mentalitet xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish uchun samarali ilmiy asos bo’la oldi.

Sadoqat konsepti va leksik birliklarining qiyosiy-lingvokulturologik tahlilini yanada chuqurlashtirish uchun adabiy, publitsistik va og‘zaki nutq namunalari asosida ko‘proq kontekstual misollar yig‘ish tavsiya etiladi. O‘zbek va ingliz tilida “sadoqat-loyalty” konseptli frazeologizmlar, maqollar hamda sinonimlar bazasini yaratish, ularni semantik maydon tahlili asosida tizimlashtirish ilmiy jihatdan maqbul

hisoblanadi. Turli sohalar (huquq, ta‘lim, ommaviy kommunikatsiya, biznes) uchun sadoqat/loyalty konseptini amaliy tahlil qilish va lingvokulturologik kontrastlarni maxsus korpusda o‘rganish foydali bo‘ladi. Tadqiqot natijalari asosida universitet va maktab darsliklariga milliy va xalqaro qadriyatlarini aks ettiruvchi tilshunoslik va kulturologiya mashg‘ulotlarini kiritish taklif etiladi.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/loyalty>
2. Davronova S. M. O‘zbek va tojik tillaridagi lingvokulturologik birliklarning solishtirma tahlili // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – 2025. – № 1 (avgust). – B. 66–72.
3. Umurzakova A. Linguistic and cultural dimensions of loyalty: a comparative study of English and Uzbek // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education. – 2025. – T. 3, № 9. – B. 12–16. – ISSN (E) 2993-2769. – URL: <https://www.grmjournals.us> (murojaat sanasi: 12.11.2025).
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Loyalty>
5. Pulatova D. T. Lingvokulturologiya tushunchasi va uning xususiyatlari // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2024. – № 28 (20 mart). – B. 14–17.
6. Amanlikova N. R. O‘zbek tilida sifatga oid leksemalarning lingvokulturologik tadqiqi masalalari [Matn]: monografiya. – Toshkent : Transport universiteti nashriyoti, 2021. – 136 b.
7. Bahodirovna, B. G. (2023). Kashtachilik leksikasining leksik-semantik tasnifi. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 222-226.
8. Bahodirova Gulruh Bahodirovna. (2024). Interpretation of Embroidery Terms in Dictionaries. Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(6), 981-983. <https://doi.org/10.5281/>